

4. *Майзель А. И.* Предпринимательские структуры в рыночной экономике: — СПб, 1995. — 432 с.

С. І. ХОДАКЕВИЧ, аспірант

БЕЗРОБІТТЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ РІЗНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ШКІЛ

Проблема безробіття, яка виникла разом з капіталістичним способом виробництва і актуальна й досі в розвинутих країнах, є нагальною для нашої ринкової економіки, що тільки починає формуватися.

Тож практичний досвід країн з розвинутою ринковою економікою у вирішенні цього питання заслуговує всебічного вивчення.

Але не менше значення мають і теоретичні підходи провідних економічних шкіл до вирішення згаданої проблеми.

Всебічна оцінка еволюції поглядів на безробіття в межах якогось-небудь напряму економічної думки є нині одним із ключових моментів у розкритті характеру його історичного становлення й сучасного стану. Водночас аналіз доктринальних розбіжностей між представниками різних шкіл із цієї проблеми може допомогти скласти об'єктивне уявлення про її наукову глибину й відповідність потребам теперішнього часу.

Суперечка з приводу можливості цілеспрямованого регулювання ринкової кон'юнктури починається з розбіжності між класиками (Сміт, Рікардо, Сей) і Мальтусом. За Смітом, пропонування робочої сили та попит на неї на ринку праці залежить від рівня заробітної плати [7]. Видатний «закон ринку» Сея, послідовника ідей Сміта, декларує, як відомо, абсолютну гнучкість цін, тобто їх здатність повністю врівноважувати щомиті попит і пропонування. Надалі ця ідея розвивалась неокласиками (Пігу, Маршал). Відтак була сформульована так звана «класична» концепція, яка виходить з того, що основним регулятором ринку праці є реальна заробітна плата або ціна праці.

Згідно із цієї концепцією, ринок праці, як і всі інші ринки, діє на базі принципів цінової рівноваги. Звідси виходить, що в умовах досконалої конкуренції заробітна плата (ціна праці) гнучко змінюється і прагне рівноваги на такому рівні, де обсяг ринкового попиту на працю дорівнюватиме обсягу пропонування праці. Тобто проблема безробіття та дефіциту робочої сили, на думку

засновників даної концепції (Пігу, Маршалл), вирішується за допомогою механізму ринкового саморегулювання.

Так, в умовах безробіття (коли пропонування праці перевищує попит на неї) загострюється конкуренція серед безробітних за вільні робочі місця. При цьому починається падіння ставок заробітної плати доти, доки витрати роботодавців на заробітну плату не стануть настільки низькими, що вигідним виявиться найняти всіх робітників, які пропонують свої трудові послуги. Як наслідок, ринок праці повертається до стану рівноваги.

У разі дефіциту трудових ресурсів (коли попит перевищує пропонування праці) посилюється конкуренція між роботодавцями. При цьому ставки заробітної плати збільшуються доти, доки витрати роботодавців на заробітну плату не досягнуть свого максимального можливого рівня і не почнуть приносити збитки. Як наслідок, ринок праці знову повертається до стану рівноваги, оскільки на ринку праці не залишиться жодного роботодавця, який був би згоден платити робітникам заробітну плату, вищу за ринкову.

На думку авторів даної концепції, причиною безробіття є підвищення заробітної плати. Але із цим важко погодитись, тому що ринок праці — це специфічний ринок, який не підпадає під риси вільного ринку, бо існують важелі, за допомогою яких він регулюється: закон про мінімальну заробітну плату, тарифи, ставки тощо.

Ідея автоматичної рівноваги попиту та пропонування «класичної» концепції вперше була розкритикована Мальтусом. «Цілком ясно в теорії і підтверджено практикою ... що капітал, як і населення, можуть бути одночасно й протягом значного періоду надмірні відносно ефективного попиту на продукцію»[8], — наголошував він у своїй основній політекономічній праці. Головну причину безробіття Мальтус бачив у надлишку народонаселення та в падінні платоспроможного попиту, який обумовлений у свою чергу скороченням особистих доходів. Він не раз висловлював думку про те, що перенагромадження призводить до неповного використання не тільки капіталу, а й працівників: «... якщо обіг доходу в капітал перевищує відомий пункт, він (обіг) через скорочення ефективного попиту має витиснути робітничі класи зі сфери зайнятості» [8].

Мальтус указував, що зниження заробітної плати ніяк не може бути антикризовим засобом [6]. Треба йти шляхом збільшення державних витрат, тому що останні забезпечують «більший і надійніший попит на працю й на товари — особливо на перше» [8].

Водночас Мальтус заперечував принцип невтручання держави в економічну діяльність.

Пояснюючи безробіття не економічними, а біологічними законами та використовуючи ідею про те, що збільшення темпів виробництва матеріальних благ відстає від темпів збільшення населення, Мальтус фактично виходив з того, що рівень розвитку продуктивних сил характеризується сталістю.

Але, як свідчить практичний досвід, продуктивні сили постійно удосконалюються внаслідок НТП та підвищення продуктивності праці. І хоча в багатьох країнах випуск продукції зростає швидшими темпами, ніж населення, кількість безробітних усе ж таки залишається значною.

На відміну від Мальтуса, використовуючи та розвиваючи погляди економістів-класиків, К. Маркс робить висновок, що безробіття є невід'ємною частиною ринкових відносин і залежить насамперед від динаміки органічної будови капіталу в процесі його нагромадження та від темпів самого нагромадження. Вивчаючи природу безробіття, він писав: «...капіталістичне нагромадження постійно породжує пропорційно своїм розмірам, відносно надмірне, тобто надмірне порівняно з середньою потребою капіталу в зростанні, а тому зайве або надлишкове робітниче населення» [3].

З прогресом капіталістичного нагромадження змінюється відношення сталої частини капіталу до змінної. Якщо з початку воно становило 1:1, то потім перетворюється в 2:1, 3:1, 4:1, 5:1 і т.д. Так що зі зростанням капіталу в робочу силу послідовно перетворюється не половина його загальної вартості, а відповідно $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$ і т. д., а в засоби виробництва — $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{5}$ і т.д. Але при цьому попит на працю визначатиметься не розміром усього капіталу, а величиною його змінної складової частини, яка прогресивно зменшується в міру зростання всього капіталу. Інакше кажучи, виробництво робітниками в процесі нагромадження капіталу в зростаючих розмірах засобів, «...які роблять його відносно надлишковим населенням», є капіталістичним законом народонаселення [3].

Таким чином, надлишкове робітниче населення утворює резервну армію праці. З цього приводу К. Маркс писав, що «промислова резервна армія, відносно перенаселення, в періоди застою та середнього поживлення чинить тиск на активну робітничу армію і стримує її вимоги в період надвиробництва і практицизмів. Отже, відносно перенаселення є тим фоном, на якому рухається закон попиту та пропонування праці» [3].

Вивчаючи безробіття у взаємозв'язку з іншими явищами, К. Маркс відзначав вплив науково-технічного прогресу на армію праці. А саме, застосування нової машинної техніки, яке супроводжується зміною співвідношення маси засобів виробництва, які використовуються, та робочої сили (зменшується кількість працівників на одиницю засобів виробництва). Це робить безробітними не тільки малокваліфікованих робітників, а й спеціалістів високої кваліфікації [1].

Як бачимо, згідно з марксистською теорією, безробіття — це результат відносин, які безпосередньо визначаються пануючою формою власності на засоби виробництва і при цьому є не тільки необхідним засобом капіталістичного нагромадження, а й умовою існування капіталістичного способу виробництва.

Інакше кажучи, безробіття є одним з важливих наслідків капіталістичного нагромадження, зумовленого зростанням органічної будови капіталу, технічним прогресом, циклічним характером розвитку капіталістичного виробництва. Разом з тим в основі цього процесу лежить дія всезагального закону капіталістичного нагромадження, який має об'єктивний економічний характер: «...усякому історично особливому способу виробництва в дійсності притаманні свої особливості, які мають історичний характер закону народонаселення» [3].

По-іншому пояснював функціонування ринку праці та причини безробіття англійський економіст Дж. Кейнс — засновник сучасної теорії зайнятості.

За Кейнсом, наявність безробіття є результатом обмеженості попиту на споживчі товари (предмети особистого споживання) та на інвестиційні товари (на засоби виробництва), а також пов'язується насамперед зі спадом як фазою економічного циклу. Недостатність споживчого попиту при цьому пояснюється основним психологічним законом споживання, згідно з яким люди схильні збільшувати своє споживання при зростанні доходів, але не в тій мірі, в якій зростає дохід [2]. На відміну від споживчого попиту, недостатність попиту на предмети виробничого споживання Кейнс пояснював незацікавленістю капіталістів використовувати свої капітали через загальне зниження «рентабельності капіталу».

Обсяг зайнятості, за Кейнсом, визначається динамікою ефективного попиту. Основним методом підтримання і збільшення зайнятості стає зростання інвестиційного попиту і передусім державних витрат.

Необхідно зазначити, що концепція зайнятості Дж. Кейнса активно використовує принцип мультиплікатора Р. Ф. Кана, який був сформульований у 1931 р. Цей мультиплікатор показує, що початкове збільшення державних інвестицій створює «первинну» зайнятість для певної кількості виробників даного виробництва; витрати цих робітників на придбання споживчих товарів стимулюють розвиток виробництва і «вторинну» зайнятість — збільшення робочих місць у галузях, де виробляються ці товари. Співвідношення між загальним і первинним збільшенням зайнятості називається «мультиплікатором зайнятості» [4].

Отже, основним регулятором зайнятості в кейнсіанській моделі є автономні інвестиції держави, які впливають на сукупний попит на товари і послуги, а значить, і на сукупний попит на працю. Тобто, на думку Кейнса, стимулювання попиту і ділової активності дасть змогу вирішити одночасно два основних завдання: досягти високих темпів зростання та запобігти тривалому безробіттю.

Як бачимо, за Кейнсом, причиною безробіття вважається основний психологічний закон, який має суб'єктивний характер. Тим самим Кейнс ігнорує об'єктивні закономірності та суперечності капіталістичного виробництва.

Кейнсіанська концепція зайнятості домінувала в економічній теорії тривалий період. Однак останнім часом з'явилися альтернативні економічні концепції. Однією з них є монетаризм.

Монетаристи (М. Фрідмен, Л. Робінс, Ф. Хайск), спираючись на класичну економічну теорію, вважають, що досягнення макроекономічної стабільності можливе тільки в умовах повністю вільних, конкурентних ринків — з гнучкими цінами і заробітною платою.

Монетаристський підхід базується на тому, що у визначенні рівня економічної активності та цін головну роль відіграють гроші, точніше кажучи кредитно-грошова політика держави. Під грошима М. Фрідмен має на увазі «тимчасове вмістилище купівельної сили, яке дає змогу відділити акт купівлі від акту продажу» [5].

Теоретичні погляди монетаристів стисло можна сформулювати так: розширення грошового пропонування сприяє підвищенню попиту на всі види активів, а також на обсяг виробництва. Тобто грошове пропонування є єдиним дійовим чинником, який визначає рівень цін, виробництва та зайнятості.

Найістотніше, на думку монетаристів, на ринок праці і безробіття впливає підрич вільної конкуренції та гнучкості ринку державою.

На протигагу кейнсіанській теорії монетаристи вважають, що централізоване державне керування негативно впливає на економіку, тобто державне втручання в ринкову систему посилює та підтримує негнучкість цін та ставок заробітної плати. На їхню думку, втручання держави має бути обмежене лише підготовкою і працевлаштуванням людей.

Важливим засобом досягнення рівноваги на ринку праці, з погляду монетаристів, є перехід до гнучкої заробітної плати. Мова йде про те, що роль основного орієнтира на ринку праці має відігравати заробітна плата, рівень якої залежатиме від професії і результатів праці. Але для цього заробітна плата має бути достатньо гнучкою: підвищуватися в разі збільшення попиту на цей вид праці і знижуватися при його зменшенні.

Як бачимо, згідно з монетаристською теорією, причиною безробіття є жорсткий (негнучкий) рівень цін на робочу силу.

Узагальнюючи, зазначимо, що економісти по-різному пояснювали і пояснюють проблему безробіття та його причини на ринку праці, а також функціонування самого ринку праці.

З огляду на це підкреслимо, що кожна проблема (у тому числі й безробіття) формується під впливом різних причин, які у свою чергу формуються під впливом історичних, демографічних, соціальних, економічних та регіональних особливостей кожної окремо взятої країни.

Тому, враховуючи реалії сьогодення, а також особливості нашої країни, необхідно розробляти свою концепцію функціонування ринку праці та на її основі вирішувати проблеми безробіття.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Дзюба С. Г.* Регулирование трудовой деятельности населения в условиях реформирования экономических отношений. — Донецк: ИЭП НАН Украины, 1997. — 374 с.
2. *Кейнс Дж. М.* Общая теория занятости, процента и денег. — М.: Прогресс, 1978. — 494 с.
3. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии. Т. 1. Кн. 1. Процесс производства капитала. — М.: Политиздат, 1983. — 905 с.
4. *Пезенти А.* Очерки политической экономии капитализма. В 2 т. Т. 2 — М.: Прогресс, 1976. — 885 с.

5. Рыночная экономика: Учебник. В 3 т. Т. 3. Ч. 2: Хрестоматия. — М.: СОМИНТЭК, 1992. — 160 с.

6. Семенов А. А. Эволюция концепций и политики занятости в период научно-технической революции (развитые капиталистические страны). — СПб.: СПбУЭФ, 1995. — 159 с.

7. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: СоцЭКГИЗ, 1962. — 684 с.

8. Malthus T. R. Principles of political. Economy considered with a view to their practical application. — N. Y., 1951. — 402 p.

С. П. НАЛИВАЙЧЕНКО, канд. екон. наук

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ

Світовий досвід показує, державне регулювання в усіх країнах є суспільним механізмом, що забезпечує перехід суспільства до ринкової економіки і оптимізує її функціонування. Державна політика «будівництва» ринкової економіки є першочерговим завданням державного інституційного регулювання в перехідний період. Недарма французькі економісти, що мають багатий досвід державного регулювання економіки (у Франції з 1946 р. було реалізовано десять загальнонаціональних програм соціально-економічного розвитку), наголошують, що необхідність державного регулювання визначається, головним чином, потребами економіки, самого ринкового механізму [1, р. 202]. Труднощі, які переживає Україна, і суперечності перехідного періоду, громадська думка, особливо думка більшості економістів, підштовхують суспільство до активного використання держави — головного соціального інституту — для здійснення трансформації вітчизняної економіки відповідно до вимог сучасного характеру продуктивних сил.

Реальне усупільнювання виробництва, яке виявляється насамперед у поділі і кооперації праці на основі НТП, обумовлює багатоманітність видів трудової діяльності, економічних інтересів людей і форм їх реалізації. У цьому зв'язку управлінська діяльність з регулювання перехідної економіки об'єктивно відокремлюється. Вона є ефективною за умови її науково обґрунтованого здійснення і досягнення з її допомогою успіху ринкових реформ. В Україні поділ і кооперація праці на ринко-